

II. HIZKERA JASOAREN INGURUKOAK

Pilartxo Etxeberria

0. Ororen gainera, hizkuntza mintzatua komunikatzeko oinarri-oinarrizko tresna dugu. Jatorrizko euskal hiztunak, -edozein hiztunek geroetxean edo lagunartean hizkuntza oharkabea bereganatu duenak, ikasia nahiz ez ikasia izan, hizkuntzaren ezaguera sendoa eta harremanetako erabateko gaitasuna du. Eguneroko usadioan, erabilera jakin bakoitzari buruzko gogoetarik egin ez arren, hiztunak senaz jakin badaki, nola, non eta norekin zein molde, estilo edo erregistro erabili. Itxuraz bederen, ibiltzea, ikustea, ukitzea,... bezain arrunt eta erraz da hitz egitea. Hizketa-hotsen bidez egiten dugun hizketak, pertsonon zein-nahi jardunek dituen ezaugarri berberak ditu: *teleologikoa* da —hau da, ekoizpen-oharmen ekin-tzek helburu jakina eta bakarra dute, igorle-hartzailearen arteko komunikazioa burutzea—; *ekonomikoa* —ahalik eta lan ttikiena eginez (ekoizpenean eta oharmenean) helburu hori ongi erdiestea— ebakikidetzan, murrizte-mekanismoetan, bilakabide jakinetan,... ongi ispilatzen da alderdi hau; *moldakorra* —hau da, hiztunak ohizko mekanismoak ordezkatzuz, ebakera alda lezake (eta aldatu egiten du) denbora, leku, egoera eta solaskidearen arabera egokituz— artikulatzaileen bidezko konpentsazioan, hipper/hipo artikulazioan edota entzumen arretan,... nabarmentzen da.

Egoera sozio-estilistikoek, pragmatikoek edota jarrera psikologikoek baldintzatzen dute hiztuna mintzabidea egokitzea eta hizkera-moldez aldatzea. Aldakortasuna da beraz, hizketaren ezaugarri nagusienetakoa (h. d., aldakortasun diatopikoa, diastratikoa eta diafasikoa) baina bestalde, hizkuntza beraren mintzatzailaiek, gradu eta modu ezberdinetako aldakortasuna aldakortasun, elkar aditzen dute zailtasunik gabe. Puntu hau jakintza askoren ikerketa-gai den neurrian, ezinbestean, mugatua izango da nirea. Aldakortasuna gaitzat harturik egin diren istudioetan autore ezberdinek bereizten dituzte hiztun bakoitzaren baitako aldakortasuna (barkarkakoa) eta hiztunen artekoa (gizartekoa). Lehenak, hiztunaren isuria aldarazten duten alderdi psikologikoak eta estilistikoak bilduko lituzke oro har eta bigarrenak berriz, soziolinguistikoak eta dialekto mailakoak (4).

(4) Gutako edonork hitz egiten duenean, behatzaile eta aztertzaile zorrotzari arrasto

Aipatu ditugun alderdien azterketa sakona baliagarria litzaziguke oso jakin ahal izateko aldakortasun horren barrutian joera zabalduenak zein diren, zein bidetarik doazen eta zenbateraino betetzen diren. Bestalde, kontutan izan behar dugu azken urteotan, idatzizko euskarak eremu berriak hartu ahala (erabilera tekniko-zientifikoak, administrazioa, komunikabideak,...) behar berriak sortarazi dituela ahozkoaren praktikan. Euskara eremu ezagunabeetara eramanez bide berriak urratu ditugu idatzian eta beste horrenbeste, idatzitakoak esateko moduan. Berez aberats eta onuragarri izan beharko lukeena, arrisku eta zalantza-iturri suertatu zaigu ahozkoaren joera berriak ugaritu direlako. Entzumena gozagaiztu eta ulerkortasuna zailtzen duten hizkera berri horiek, ez dira ahozkoaren berezkitasunetan sustraituak izkribuzkoarenetan baizik (honetakoak ditugu esate baterako, naturaltasun izpirik gabe sumatzen ditugun esateko modu bitxi eta arrotz itxurakoak, idatziaren berezkitasunetik urrundu gabe irakurritakoak edota gaztelania/frantsesaren morrontza nabarmenega duten esateko moduak) (5). Sortu berri diren ahozko modu horiek ere azterbide izan beharko ditugu ekarri dituzten aldaketen arrakasta, hedapena eta indarra ebaluatu ahal izateko.

1.1. Hizkera jasoaren definizioa eta ezaugarriak

Hizketa jasoaren ezaugarri behinenak batasun-irispidean jartzea da helmuga. Hala ere, ezertan hasi aurretik ez nituzke esan gabe utzi nahi neure burura samaldan datozen galderak. Besteak beste: Zer dugu “ahoskera jaso edo zaindu” izendapenaren azpian (nola defini daiteke)? zein dira gainerantzeko ahoskerei begira dituen ezaugarriak?; zerk be-reizten eta zerk batzen ditu hizkera-moldeak?; denboran zehar besteen aldamenean bizi ote liteke ahultze-prozesurik eragin gabe?; zein dira erabilera ezberdinen arteko harremanak? norik elikatzen du nor, edo elikatu beharko luke nor, ala elkar elikatu behar dute?... Kontu handiz egin beharrekoa dela iruditzen zait “jasoa”ren azterketa eta orobat, gardentasun linguistikoko handiz eman jasoiari datxezkion azalpenak. Bestela bideak zabalduko genituzke pentsarazteko jasoa dela zuzena eta komunizki

eta zentzu ugari eskaintzen dio: ekoizpenari lotuak (artikulatze-modua, hizketa-abiadura, erritmoa,...), bere izaerari lotuak (nortasuna, identitatea, barne-egoera, hizkuntzarekiko jarra-ra...) eta soziolinguistikari lotuak (euskalkia, klase-soziala, duen estatusa edo lortu nahi lukeena...).

(5) Esate baterako, irratietako zenbait esatarik, enuntziatuen katean —segmentu eta segmentu bilkurei dagozkien askomoduzko ebakerak bazter utziz—, erritmo, hizkera doinu, silaba kopuru, azentuen kokapen, enfasi eta intonazioari loturiko etenaldi eta isiluneak baldintza eta modu jakinetan egin behar dituztela erreparatu gabe, horiek gogoak ematen dien lekuen jarriz, euskal prosodia zilipurdikatzeaz gain, mezua itxuraldatzen dute ulerkortasuna lausotuz.

egiten diren erabilera libreagoak halamoduzkoak, baztertzeoak (maiz askotan entzuten da herritarren artean honako honek eta harako hark bai, ederki egiten dute batuaz, guk berriz, ez dakigu ezer) (6).

Bistan da galdera hauek guztiek ez dutela erantzun bakarra eta erraza orokorki planteatu daitezkeen bereizte-irizpideak ezartzerakoan: batetik, dikotomia ez da *ahozko jaso* vs *arrunta* (modu honetako banaketa ez dago irizpide linguistikoetan sustraitua, ideologikoetan baizik) (7) eta, bestetik, hizkuntzalaritzak eskaintzen dizkigun azterbideez gain beste zenbait jankintzaren laguntza ere beharrezko izango dugu joera nabarmenez mintzatu ahal izateko.

II.2. Hizkera mailei buruzko zenbait iritzi

Ahoskera jasoaren inguruan eta horren deskribapena helburutzat harturik, Tomás Navarro Tomás-ek (1974, 8 or.) ondorengo hauek aipatzen ditu espainiera jasoari buruz: oro har, arrunta baino uniformeagoa da; zeregin jakinetarako ikasiek erabiltzen dutena; idatzira gehien hurbiltzen dena, baina, ohartarazten du, ez dezala inork uste izan: "*Que la lengua española se pronuncia como se escribe*" (9. or.); eskolan irakasten da eta eskola eta unibertsitatea dira eredu honen hedatzaile nagusiak (gaur egun ahozko komunikabideak bazter ezinezko ditugu).

Frantsesaren inguruan idatzi direnak labur bilduz aipa daitezke P. Fouchék (1957, 2. or.) dioena: "*La prononciation en usage dans une conversation soignée chez les parisiens cultivés*" honi P. Leon-ek (1966) erantsen dio: "*qualifié de standard ou de normatif*". H. Walter-en (1977, 17 or.) iritziak "*est un français résultant d'un processus lent d'unification entre diverses usages provinciaux*"; eta P. Durand-ek (1985, 20 or.) honela definitzen du frantses estandarra edo <<normatif>> delakoa: "*Cette dénomination correspond assez bien au besoin qu'ont les gens qui veillent sur la langue d'en codifier l'emploi.*" Ik. Van Eibergen (1986), deskribapenak egiteko ohizkoa ez den mailaz.

Fonetikari-fonologoen, oro har, ahoskera arautzekoan hiltunen erabilera hedatuenetan egiten diren prosodiazko ezaugarri nagusi eta ozdezkapenetan sustraitzen dira aditzera emenez horietako zein ordezkatzeko

(6) Balioiritziak dira "prestigioak" sinestazten dizkigu, baina egiazki eragile dira: horregatik azalpen linguistiko gardenen premia larria.

(7) Arrunta (eskola gabetuena, ahulena gizartean) vs jantzia (ustezko haundiena, ikasiena). H. López Moralesek (1989, 43) dio: "La variación... se inserta en un parámetro que va desde las posturas más coloquiales y espontáneas a las más formales, todo depende del grado de participación de la conciencia lingüística en el momento de hablar".

den zilegi eta zein debeku. Nola nahi ere den, hiztunen erabilerek, arautua dagoen moldearekin alderatuz gero, hizkuntzaren malgutasuna ispi-latzen dute.

Euskarari dagokionez, euskaltzainburu zen Azkue jaunaren aginduz, Navarro Tomás-ek gipuzkeraz egiten zen hizkera-molde jasoaren bereizgarri nagusiak jasotzeko asmoz egin zuen azterketaren emaitza dugu "Pronunciación Guipuzkoana" (1925) izeneko lana. Hitzaurrean honekako hitzat dakartza: *"Porque el objeto de este trabajo se reduce sencillamente a dar una idea de la pronunciación guipuzcoana en su aspecto culto o literario"*. Berriemale nagusitzat Lizarralde apaiza hartu zuen honek Azkueren iritziz, hizkera naturala, xamurra, ulerkorra, gardena eta argia zuelako: *"Ejemplo especialmente adecuado para representar la buena pronunciación guipuzcoana"*.

Adierazgarriak dira bestalde, gipuzkerazko ebakera jasoaren ereduaz ari delarik, aditzera ematen dituenak: "El dialecto popular presenta de un lugar a otro numerosas variantes fonéticas cuyo uso no resultaría aceptable, a juicio de L, ni en el discurso ni en la conversación culta". Beti ere hitzaurrean, aurreraxeago dio: "Ninguna variedad local es considerada en este sentido como modelo de buena pronunciación... frente a dichas variantea el uso de L. aparece principalmente influido por la forma de las palabras en la escritura ordinaria". Ondorengo orrialdeetan hizketa-hotsen azterketa xehea egiten du, kasuz kasu zehaztuz ebakera anitzen artean zein den egokien erabilera jasorako (esate baterako hiatoez ari denean <ea, oa> ebakerak hobesten ditu, horien aldaera disimilatuak beste zereginetarako utziaz).

Erabileran sarritan egiten diren ebakera-aldaerak eta hiztunen dudamudak baztertzeko, aldaeren artean hobesten dena zehaztasunez azaltzea litzateke Akademiaren betekizuna arestian aipatu fonetikariaren iritziz. (ik. hasieran L. M. Oñederrak batzordearen egitekoaz eta hizkera mailen definizioaz esanak).

Labur bilduz, beraz, molde jaso delakoak, euskalkien aniztasunaren azpian dauden alderdi batzaileak bildu beharko ditu (ik. batzorde honen bilkuretan estabaidatuak izan diren puntuak, besteak beste, <j->, <x> grafemen ebakeraz esandakoak); erabilera-esparruak mugatuak izango ditu (8); hizkuntza guztietan egiten den modura ahozko estanda-

(8) Erabateko xehetasunak eskaintzea erraza ez den arren, gure azterketaren onerako komeniko litzateke zehaztea erabilera-esparru jakin batean aurki daitezkeen mailak. H. d., ez da aski esatea "osasanaren arloan" hizkera jaso ahoskatu behar dela, hizkera-molde erabilgarriak bat baino gehiago izango baititugu hiztun-entzuleen eta gaien araberakoak: Jardunaldietakoa, ohizko bilkurakoa, sendagile eta gaisoaren artekoa, profesionalen tabernako elkarrizketakoa,... eta abar.

rraren berezkotasunak eskolan irakatsiko dira, oso bestelakoak baitira idatziaren formak eta ahozkoarenak (9). Azken hau ere sakondu beharrekoa da; izan ere, Mauleko, Gernikako edo Ataungo bi edo hiru urteko haurrei eskolan delako jasoan hitzegitea larria litzateke. Irakaskuntzaren alderdiak bere osoan azterkizun ditugu. Kontu handiz egin beharreko talde-lan zabala eta sakona eskatzen du zeregin honek.

II.3. Erabilera jasoaren esparruak

Hizkuntzalariak eta soziologoak, xehetasunak xehetasun, bat datoz molde jasoaren erabilera-esparru orokorrenak mugatzerakoan. Egoera formaletan erabiltzen dena dela diote; horiek zehazteko garaian aipatzen dira: nazio-mailako komunikabideetan bereziki albiste-programetan (puntu hau zorrozten dute zenbait maila zehaztuz: nazio mailako albisteak, eskualdekoak, mugatuagoak, ...) funtzio ofizialetan, administrazio zentralean, administrazio lokaletan, justizia administrazioan, erabilera juridioan, hezkuntzan, ikerkuntzan, helduen hezkuntzan, goi-mailako irakaskuntzan,... eta abar (A. Akmajian eta besteak, 1984, 223 or. eta hurr.)

Oker larririk egiteko beldurrik gabe esan liteke, euskararen ere, erabilera jasoaren premia bereziki, irakaskuntzan, administrazioan eta komunikabideetan dugula (arestian esan dugun moduan, horietako bakoitzean mailak zehaztuz). Esan beharrik ez dago gainerako eremuetan tokian tokikoak bultzatu eta indartu behar direla (10).

Hizkuntza idatziaren aberastasuna edo urritasuna orain-oraingoz alde batera utzirik, ahozkoarenak ekar lezake arriskurik igorle-hartzaile-erentzat baldin eta ez badira gardentasunez azaltzen erabilera-esparruak. Hau da, "prestigioaren" edota oker ulertutako (baliteke ulertu nahi ez duenik ere aurkitzea) zuzentasunaren irudipean nolabaiteko ebakera koloregabeko/"aseptiko" bakar hori haur-hizkeran, lagunartean eta orohar egoera libreagoetan ere egiten badugu.

Berebiziko garrantzia du beraz, ahalik eta xehen azaltzea eredu bateratu horren (horien) erabilera-esparruak; hau da, erabilera formal, landu eta ikasietarako. Gainerakoetan berriz, tokian tokikoak hitzunen arteko etenik eta traumarik sor ez dadin.

(9) Ik. honi buruz M.L. Oñederraren txostena.

(10) Hemen beste azterkizun bat: zer egin euskara galdu duten lekuetan (Gasteiz, e.g.).

II.4. Idatziak ebakeran izan lezakeen eraginaz (11)

Ikertzaileek egindako istudioek azaltzen dute, testu idatzitik abiatuz jarduten duten hizketaren profesionalen irakurtze-ohitura jakinek horien erabilera arduragabeagoetako ebakeretan eragiteaz gain, zenbait eredu prosodiko zurrun hedatzen dutela.

Honela, P. Batt-ek P. Leon-ek (1992, 131-138) solasaldi arrunteko enuntziatuen batazbesteko balio neurtuak erreferentzizat harturik, hiru irratsaio aztertu zituzten horietako bakoitzaren nondik-norakoak ezagutzeko eta ezaugarri nagusienak zehazteko: kirol-erreportaiari dagokion fonostiloan etengabeko hizkera-doinu, erritmo eta “tempo” aldaketak azpimarratzen dituzte —kontrasteak bereziki “tempo”an nabarmentzen dituzte silaba azentugabeak normalean baina laburragoak eginez eta azentudunak berriz luzeagoak edo laburragoak jokalariek daramaten erritmoaren arabera— ; musika emanaldiak aurkezten dituztenek berriz, ahoskera modulutzen dute hizkera-doinuak goratuz eta apalduz. J. Fónagy-k (1976, 193-227) albisteetako esatarien azentuatze-erak eta hizkera-doinuaren moldeak aztertu zituen, ezaugarri berezituak zedarrizteko. M. Callamand (1987) eta beste zenbait ikertzaileek irati-telebistetako esatarien prosodia ikertu ondoren, bat datoz besteak beste, ezaugarri hauetan: azentutze nabarmenean, sintagmak baino areago hitzak nabarmentzen dituzten neurrian, erritmo *haché* delakoaren nagusitasunean. Nola nahi ere, orain arte aipatu ditugun urruntze-graduek, frantseren sena eta joera naturalak ez dituzte apurtzen.

Gurean ere, baldin eta Batzordearen txostenean esaten den moduan, azken helmuga erdietsi nahi badugu, —h.d., hizkera-maila ezberdinetako datuetatik mailakatze eredu atera— albora ezinezkoa dugu irati-telebistetako profesionalen hizkera-moldeen ikerketa.

Bestalde, behar adinako eta behar bezalako azalpenik eman gabe idatzitik ebakerara jotzeak zalantzak eta irakurlearen berezko isuria maizegi zuzendu beharra dakar, nolabaiteko inseguritatea sortuz ahozko jardunetarako (12) eta bilakabide bereziak berrindartuz; esate baterako, izkribuzko etimologiari atxekiriko zenbait kontsonante bilkuraren <*transkripzio, instrumentala, abstentzio, postposizio, substraktu, ...*> halaholako eta nolanahiko ebakerek, kontsonante-sistema ez ezik euskal silaba-egitura eta erritmoa ere itxuralda lezaket; arazoa aregotzen da lotura-eten zentzugabeetan <*asmo# on hori# bakarrik# izan du*>, hizkera-doinu barrabasetan edo inonazio-modu okerretan.

(11) Gogoratu maila bat arautzeak beste mailetan izan dezakeen eragin mugatzailea.

(12) Inseguritateak hiztunaren berezko sorkuntza-ahalmena ahultzen du; horrez gain, hizketari ez naturaltasunik, ez formaltasunik eta ez bizitasunik ematen dioten estereotipoak eta neurritz kanpoko etenak maizegi egitera behartzen du.